

Faseoverganger og latent varme

(22)

[OS2 1.5 ; YF 17.6, 18.6 ; LHL 13.2, 17.10]

"Ordinære" faser av et stoff:

gass (g), væske (v), fast stoff (f)

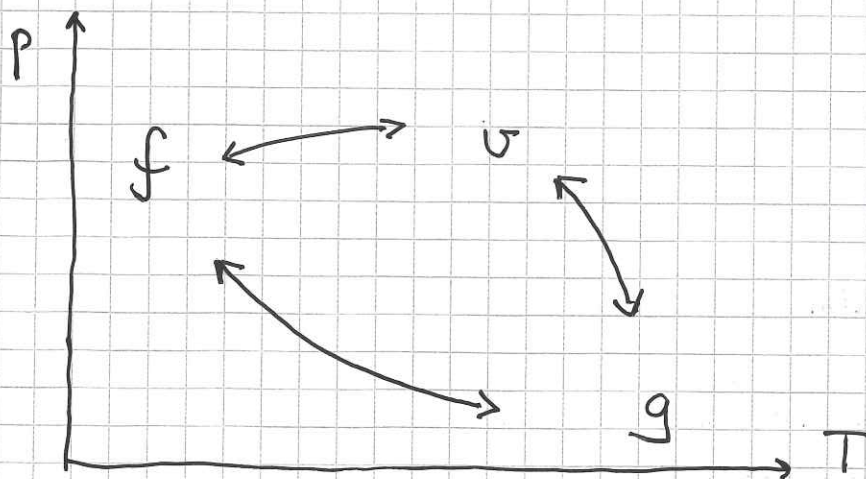
Faseoverganger mellom disse:

g $\xleftarrow{\text{fordamping}}$ v
 $\xrightarrow{\text{kondensasjon}}$

v $\xleftarrow{\text{smelting}}$ f
 $\xrightarrow{\text{størkning}}$

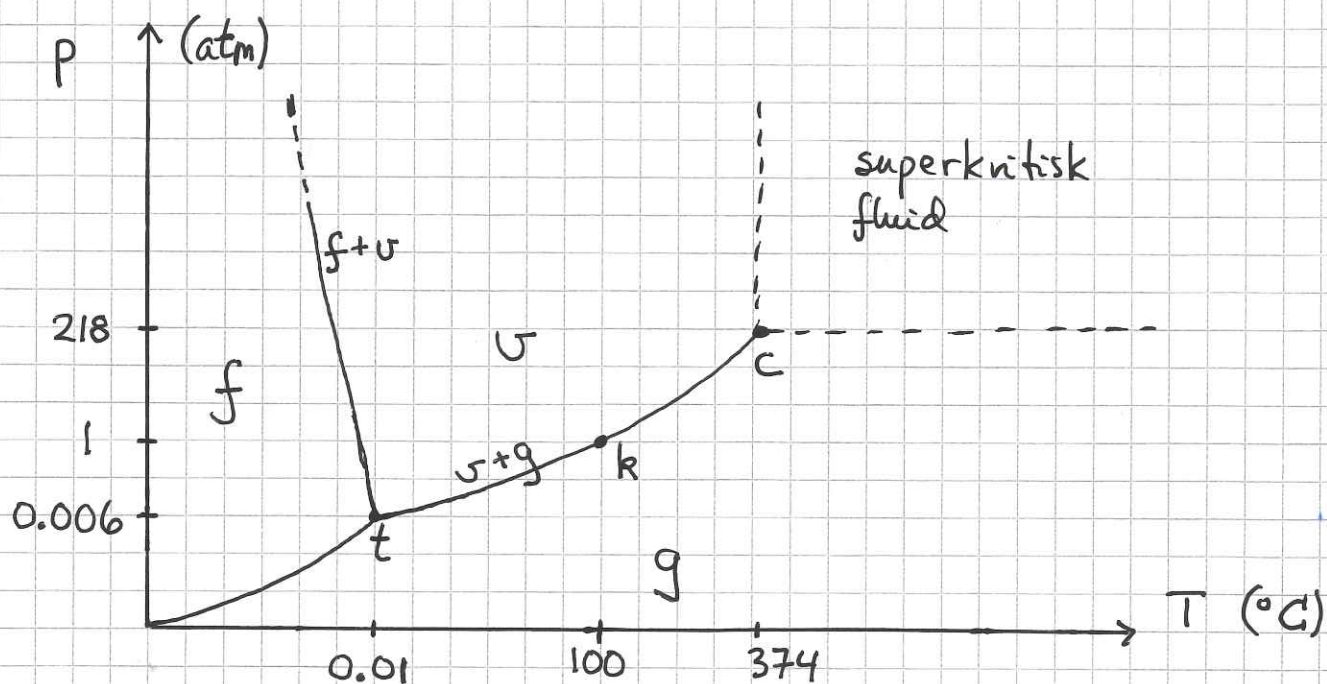
g $\xleftarrow{\text{sublimasjon}}$ f
 $\xrightarrow{\text{deposisjon}}$

Kvalitativt, i et (p,T)-diagram:

Likevekt mellom to faser markeres med koeksistenslinjer. Viktig eksempel er H_2O :

(23)

- Her angir p damptrykket, dvs partialtrykket fra H_2O
- Trippelpunktet (t): Alle 3 faser i samtidig likevekt. For H_2O er $p_t = 611.657$ Pa og $T_t = 273.16$ K.
- Kokepunktet (k): Damptrykket er like stort som lufttrykket utenfor væsken. Hvis T blir litt større enn T_k ($T_k = 100^{\circ}C$ når det omgivende lufttrykket er 1 atm), blir damptrykket i væska litt større enn det omgivende trykket. Væske omdannes raskt til gass, og det dannes bobler (av vann damp) i væska. Vannet koker. På Mount Everest (8848 moh) er $p_k \approx 0.34$ atm og $T_k \approx 71^{\circ}C$.
- Kritisk punkt (c): Enden på v/g -koeksistenslinjen. Hvis $p > p_c$ og $T > T_c$: Ingen forskjell på væske og gass. Stoffet er et superkritisk fluid.

Latent varme :

Tilførsel av varme må til for å bryte bindinger ved smelting, fordamping og sublimasjon. Dette øker stoffets indre potensielle energi, ikke indre kinetisk energi. Dvs, T endres ikke. Systemet forblir på koeksistenslinjen inntil alt stoff er smeltet, fordampet eller sublimert.

L = latent varme = påkrevd varme for å smelte, fordampe eller sublimere en viss mengde ved gitt T .

Eks: H_2O nær trippelpunktet

$$L_{sm} \approx 80 \text{ cal/g}, L_f \approx 600 \text{ cal/g}, L_{sub} \approx 680 \text{ cal/g}$$

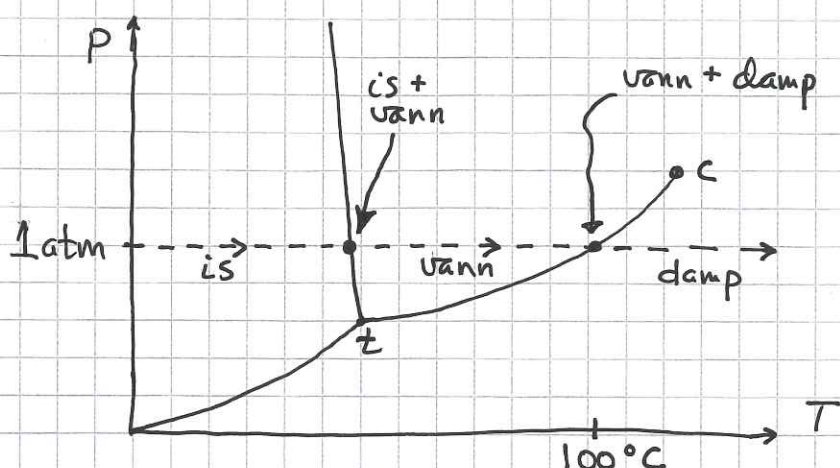
$$\text{Som ventet er } L_{sub} \approx L_{sm} + L_f$$

$$\text{Ved 1 atm : } L_f \approx 540 \text{ cal/g}$$

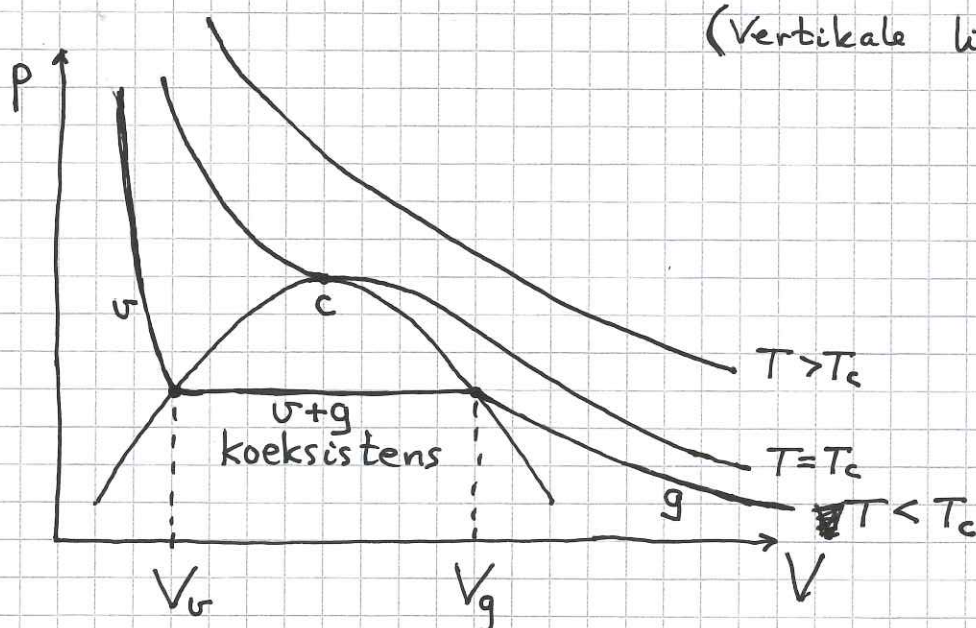
Når $T \rightarrow T_c$ vil $L_f \rightarrow 0$; da er væske og gass det samme fluidet, og det skjer ingen faseovergang.

Eks: Oppvarming av H_2O , fra is til vanndamp, med konstant varmeeffekt og ved 1 atm.

(25)

Eks: Isotermene i pV -planet, for $T > T_c$
(Vertikale linjer i (p, T) -planet)

$T > T_c$: superkritisk fluid

$T = T_c$: kritisk isotherm ; i kritisk punkt (c) er

$$\frac{\partial p}{\partial V} = 0 \quad \text{og} \quad \frac{\partial^2 p}{\partial V^2} = 0 \quad (\text{dvs: et vendepunkt})$$

$T < T_c$: kun væske hvis $V \leq V_r$; væske + gass likevekt hvis $V_r < V < V_g$ ($p = \text{konstant}$) ; kun gass hvis $V \geq V_g$; jf. van der Waals tilstandsligning s. 8-10.

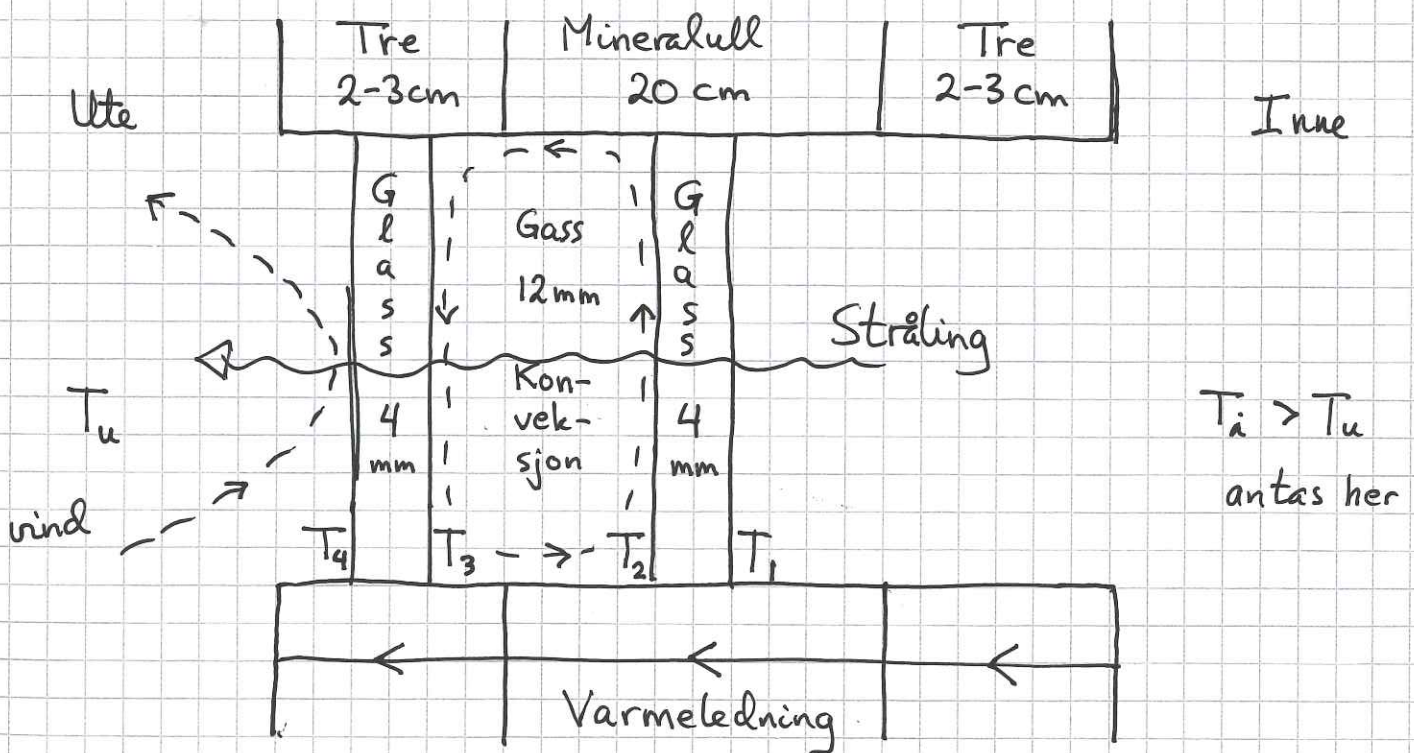
Varmetransport [OS2 1.6; YF 17.7; LHL 18]

(26)

Tre viktige mekanismer:

- Konveksjon: Strømning av fluid
- Varmedledning: Forplantning av kinetisk energi på mikroskopisk nivå
- Stråling: Et legeme med temperatur T sender ut energi i form av elektromagnetiske bølger

Alle tre er relevante for en vegg med vindu:

Sentral fysisk størrelse er:

varmestrømtettheten $\stackrel{\text{def}}{=}$ overført varme pr tidsenhet og pr flateenhet = varmeeffekt pr flateenhet

$$\Rightarrow [j] = \text{W/m}^2$$

Konveksjon [OS2 1.6 ; YF 17.7 ; LHL 18.2]

(27)

$T_2 > T_3 \Rightarrow$ mindre tetthet ved 2 enn ved 3
 $\Rightarrow$ gassen stiger ved 2 og faller ved 3
 $\Rightarrow$ sirkulasjon og netto varmeoverføring fra 2 til 3

Samme effekt ute ($T_4 > T_u$) og tildels inne ($T_i > T_1$).

Antar typisk at konveksjon gir j prop. med ΔT , dvs

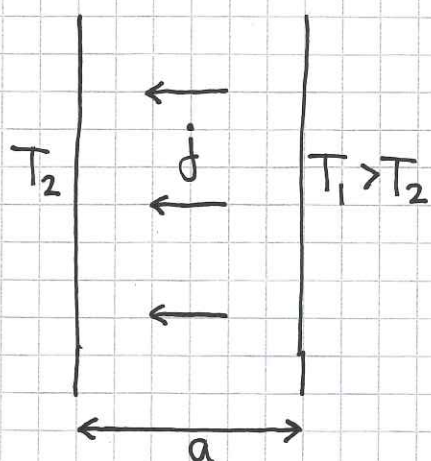
$$j = \alpha \cdot \Delta T ; \quad \alpha = \text{varmeovergangstall}$$

Innvendig (uten vind) : $\alpha_i \approx 7.5 \text{ W/m}^2\text{K}$

Utvendig (vind 5-6 m/s) : $\alpha_u \approx 25 \text{ W/m}^2\text{K}$

Varmeledning [OS2 1.6 ; YF 17.7 ; LHL 18.1]

Vi ser her på stasjonær (dvs tidsuavhengig) varmeledning i en dimensjon.

- Materiale med tykkelse a ; glass, tre, "glava" ....
- Konstante temperaturer T_2 og $T_1 > T_2$ på hver overflate
- Exp. gir j prop. med $\Delta T/a$

- Med stasjonære forhold er j uavhengig av x ; i motsatt fall ville $j(x) \neq j(x+dx)$, og dermed ville $T(x)$ ha endret seg med tiden

- Med j uavhengig av x er $\frac{\Delta T}{a} = \frac{dT}{dx}$, dvs

$$j = -\kappa \frac{\Delta T}{a} = -\kappa \frac{dT}{dx}$$

Som er Fouriers lov, med κ = materialets varmeledningsevne, med enhet $[\kappa] = W/K \cdot m$

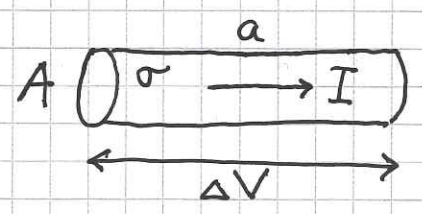
- Fouriers lov i 3D: $\vec{j} = -\kappa \nabla T$

- Tallverdier:

Materiale	Luft	Glava	Vann	Is	Glass	Tre	Stål
$\kappa (W/K \cdot m)$	0.026	0.035	0.61	2.2	ca 1	0.1-0.2	43

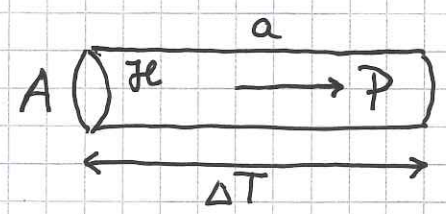
Fouriers lov og Ohms lov: en perfekt analogi

Elektrisk motstand

σ = elektrisk ledningsevne
 $j = I/A$ = strømtetthet ($\frac{A}{m^2}$)
 $j = \sigma E$ (Ohms lov)
 E = elektrisk felt (V/m)
 $\Delta V = E \cdot a$ = spenning (V)
 $\Rightarrow \Delta V = I \cdot R$ med
 $R = a / \sigma A$ (Ω)
 (V/A)
 $(A = C/s)$

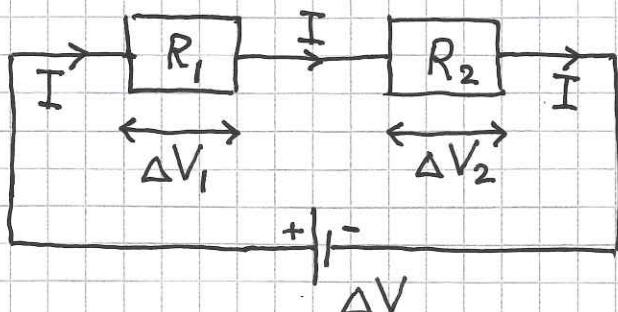
Varmemotstand

κ = varmeledningsevne
 $j = P/A$ = varmestømtetthet ($\frac{W}{m^2}$)
 $j = \kappa \Delta T / a$ (Fouriers lov)
 $\Rightarrow \Delta T = P \cdot R_Q$ med
 $R_Q = a / \kappa A$ (K/W)
 $(W = J/s)$

Må ha samme regler for serie- og parallellkobling av varmemotstander og elektriske motstander.

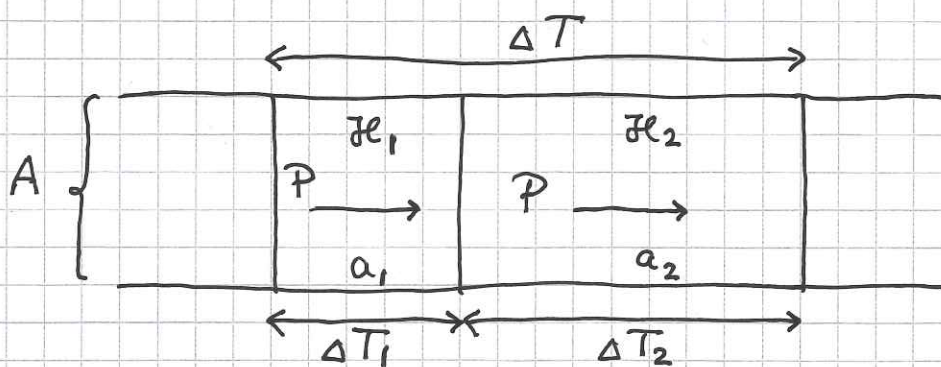
Seriekobling:

Pga ladningsbevarelse: Lik elektrisk strøm I gjennom R_1 og R_2

$$\Rightarrow \Delta V = \Delta V_1 + \Delta V_2 = R_1 I + R_2 I = R I$$

$$\Rightarrow \text{Total motstand: } R = R_1 + R_2$$

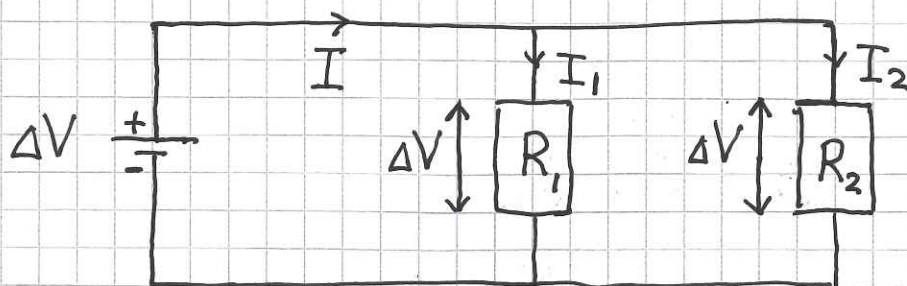

Pga energibevarelse: Lik varmestrøm (effekt) P gjennom begge lag 1 og 2

$$\Rightarrow \Delta T = \Delta T_1 + \Delta T_2 = R_Q^{(1)} P + R_Q^{(2)} P = R_Q P$$

$$\Rightarrow \text{Total varmemotstand: } R_Q = R_Q^{(1)} + R_Q^{(2)}$$

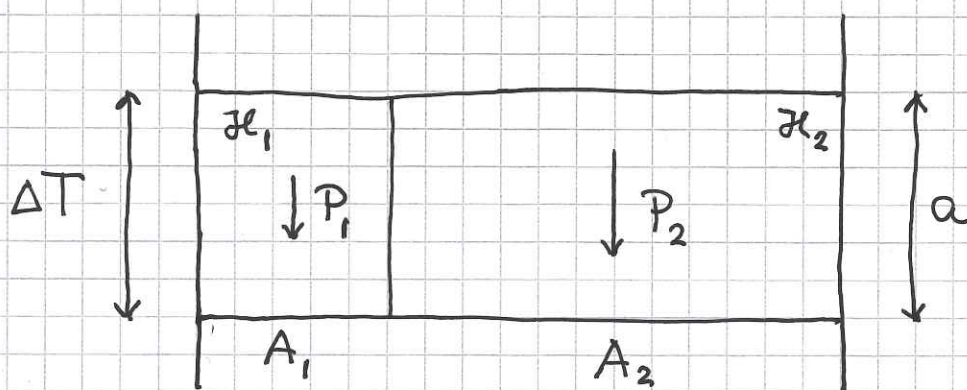
Parallellkobling:

Lik spenning ΔV over R_1 og R_2

Pga ladningsbevarelse: $I = I_1 + I_2 = \frac{\Delta V}{R_1} + \frac{\Delta V}{R_2} = \frac{\Delta V}{R}$

$\Rightarrow$ Total motstand R gitt ved $\frac{1}{R} = \frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2}$

Lik temperaturforskjell ΔT over begge lag 1 og 2

Pga energibevarelse: $P = P_1 + P_2 = \frac{\Delta T}{R_Q^{(1)}} + \frac{\Delta T}{R_Q^{(2)}} = \frac{\Delta T}{R_Q}$

$\Rightarrow$ Total varmemotstand R_Q gitt ved $\frac{1}{R_Q} = \frac{1}{R_Q^{(1)}} + \frac{1}{R_Q^{(2)}}$

Eks: Tømmervegg vs reisverk og glava

Ser på 1 m^2 vegg, 24 cm tykk, massiv furu ($\lambda_t = 0.12 \frac{\text{W}}{\text{K}\cdot\text{m}}$) og $2 \times 2\text{ cm}$ panel + 20 cm glava ($\lambda_g = 0.035 \frac{\text{W}}{\text{K}\cdot\text{m}}$).

$$\text{Tømmer: } R_Q^{(t)} = \frac{0.24\text{ m}}{0.12 \frac{\text{W}}{\text{K}\cdot\text{m}} \cdot 1\text{ m}^2} = 2.0 \text{ K/W}$$

$$\text{Reisverk: } R_Q^{(r)} = R_Q^{(p)} + R_Q^{(g)} = 2 \cdot \frac{0.02\text{ m}}{0.12 (\text{W/Km}) \cdot 1\text{ m}^2} + \frac{0.20}{0.035 \cdot 1} \frac{\text{K}}{\text{W}} \approx 6.0 \frac{\text{K}}{\text{W}}$$

Effektutp gjennom 1 m^2 vegg med $\Delta T = 30\text{ K}$ ($+20^\circ\text{C} / -10^\circ\text{C}$):

$$P_t = \Delta T / R_Q^{(t)} = 15\text{ W} ; P_r = \Delta T / R_Q^{(r)} = 5\text{ W}$$

Reisverk, temperaturprofil:

$$\Delta T_g = P_r \cdot R_Q^{(g)} = 5\text{ W} \cdot 5.7 \frac{\text{K}}{\text{W}} \approx 28.5\text{ K}$$

$$\Delta T_p = P_r \cdot R_Q^{(p)} = 5\text{ W} \cdot 0.33 \frac{\text{K}}{\text{W}} = 1.5\text{ K}$$

- Hvorfor tømmerhytte? Holder lengst på varmen pga mye større varmekapasitet enn glava:

$$\text{Furu: } C/V = 2800 (\text{J/kg K}) \cdot 520 (\text{kg/m}^3) = 1456 \text{ kJ/m}^3 \cdot \text{K}$$

$$\text{Glava: } C/V = 800 \text{ — — — } \cdot 150 \text{ — — — } = 120 \text{ kJ/m}^3 \cdot \text{K}$$

- Hvorfor glava ($\lambda_g = 0.035 \frac{\text{W}}{\text{K}\cdot\text{m}}$) og ikke luft i veggen ($\lambda_l = 0.026 \frac{\text{W}}{\text{K}\cdot\text{m}}$)?

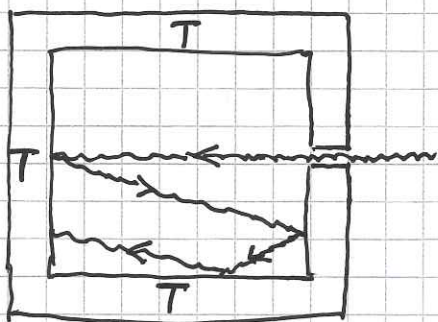

Luft gir stort varmetap pga konveksjon og stråling.

Stråling [OS2 1.6; YF 17.7; LHL 18.4]

(32)

- Legeme med temp. T inneholder akselererte ladninger. Disse emitterer (sender ut) elektromagnetiske bølger, dvs EM stråling, ifølge Maxwells ligninger.
- EM stråling som faller inn mot et legeme vil absorberes, reflekteres og/eller transmitteres, med andeler hhv a , r og t , slik at $a + r + t = 1$.
- Svart legeme: $a = 1$; $r = t = 0$. En idealisering.
God realisering: Boks med liten åpning inn til et hulrom.

- For legeme i termisk likevekt: Like mye energi emitteres og absorberes, for alle bølgelengder.
For svart legeme i termisk likevekt: $a = e = 1$
 e = emisjonseffekten/emissiviteten.
- Max Planck (1900): EM stråling med frekvens f (bølgelengde $\lambda = c/f$; $c \approx 3 \cdot 10^8$ m/s = lysfarten i vakuum) har kvantisert energi $E_n = n \cdot hf$; $n = 0, 1, 2, \dots$; $h \approx 6.6 \cdot 10^{-34}$ Js = Plancks konstant.
Frekvensfordelingen i strålingsenergien fra legeme med temp. T blir da

$$\frac{dj}{df} = \frac{2\pi h f^3 / c^2}{\exp(hf/k_B T) - 1} = \text{utstrålt effekt pr}$$

flateenhet, og pr frekvensenhet; dvs med enhet $\frac{W/m^2}{Hz}$

Total utstrålt effekt pr flateenhet:

$$j(T) = \int_0^\infty \frac{dj}{df} df = \sigma T^4; \quad \sigma = \frac{2\pi^5 k_B^4}{15h^3 c^2} \approx 5.67 \cdot 10^{-8} \frac{W}{m^2 K^4}$$

Dette er Stefan-Boltzmanns lov for et svart legeme.

For reelle legemer med emisjonseffektivitet $e < 1$:

$$j(T) = e \cdot \sigma T^4$$

Eks: Asfalt $e = 0.93$. Polert stål: $e = 0.075$

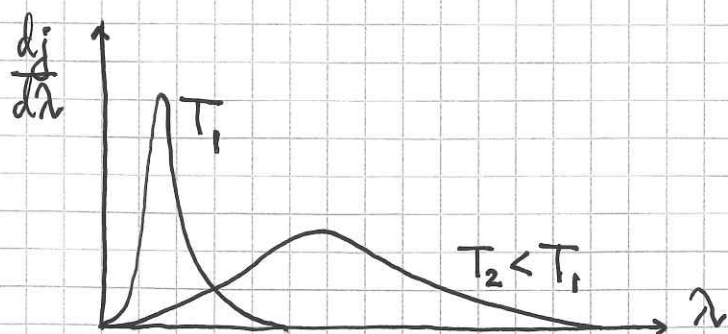
- Bølgelengdefordelingen:

$$f = c/\lambda \Rightarrow df/d\lambda = -c/\lambda^2 \Rightarrow df = -\frac{c}{\lambda^2} d\lambda$$

$$\Rightarrow j(T) = \int_{\lambda=\infty}^0 \frac{2\pi h (c/\lambda)^3 / c^2}{\exp(hc/\lambda k_B T) - 1} \cdot \left(-\frac{c}{\lambda^2}\right) d\lambda = \int_0^\infty \frac{dj}{d\lambda} d\lambda$$

$$\text{med } \frac{dj}{d\lambda} = \frac{2\pi h c^2 / \lambda^5}{\exp(hc/\lambda k_B T) - 1} \quad \text{med enhet } \frac{W/m^2}{m} = \frac{W}{m^3}$$

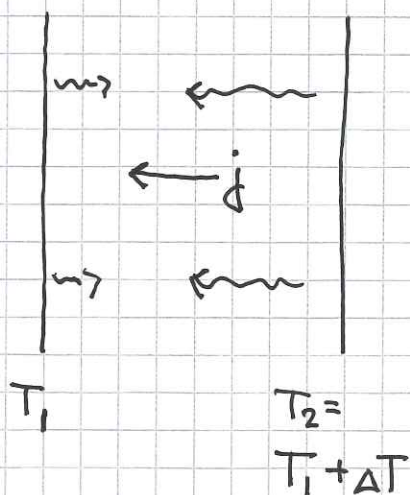
- Wiens forskyvningslov: $\frac{d}{d\lambda} \left(\frac{dj}{d\lambda} \right) = 0 \Rightarrow \text{maxverdi}$
for $dj/d\lambda$ når $\lambda \cdot T \approx 2.90 \cdot 10^{-3} \text{ K} \cdot \text{m}$

Tilsvarende: $\frac{d}{df} \left(\frac{dj}{df} \right) = 0$ gir max $\frac{dj}{df}$ når $\frac{f}{T} \approx 5.88 \cdot 10^{10} \frac{\text{Hz}}{\text{K}}$

Eksempler:

- Mørk skyfri himmel tilsvarer svart legeme med $T \approx 250 \text{ K}$. Kan gi så stort varmetap pga stråling at veibanen oppnår $T < 0^\circ \text{C}$ selv om $T > 0^\circ \text{C}$ i lufta. Kjør forsiktig!
- Stråling fra kroppens overflate, med $T \approx 303 \text{ K}$, har maksimal $dj/d\lambda$ ved $\lambda \approx 10 \mu\text{m}$ (infrarødt; IR).
- Solas overflate: $T \approx 6 \cdot 10^3 \text{ K}$ gir max $dj/d\lambda$ ved ca 480 nm (blå-grønt). Stor $dj/d\lambda$ også i ultrafiolett-området (UV) $10 - 400 \text{ nm}$; det meste absorberes i atmosfæren, av $\text{N}_2, \text{O}_2, \text{O}_3$ etc.
- Varmeoverføring mellom to parallelle plan:

$$j = \sigma (T_2^4 - T_1^4) \\ = \sigma (T_2^2 + T_1^2)(T_2 + T_1)(T_2 - T_1)$$

Hvis $\Delta T = T_2 - T_1$ ikke er for stor:

$$j \approx 4\sigma T^3 \cdot \Delta T \quad ; \quad T \approx T_1 \approx T_2$$